

Права людини
в міжнародному
праві

Поняття мовних меншин та природа мовних прав у міжнародному праві.

Лілія Невара

В статті розглядаються питання поняття та природи мовних меншин в сучасній доктрині міжнародного права. Автор досліджує особливості мовних прав меншин.

The article deals with the concept and nature of linguistic minorities in the modern theory of international law. The author explores the features of the language rights of minorities.

Сьогодні проблема захисту мовних прав меншин є актуальною для більшості країн світу, в яких через різні об'єктивні обставини сформувався багатонаціональний склад населення. За оцінкою демографів ООН на кінець 2012 року на земній кулі чисельність населення склала понад 7 млрд. осіб. Число мов у світі становить близько 6000, а число держав майже 200: більшість з яких мають поліетнічне, багатомовне населення в межах їх кордонів. Ці цифри дають перше враження про складність проблеми щодо внутрішньодержавного та міжнародного регулювання мовних питань в умовах такої мовної різноманітності.

Варто зазначити, що перші доктринальні дослідження, пов'язані із тематикою національних меншин щодо їхніх мов було розпочато в 70-х роках ХХ сторіччя. Спочатку в дослідженнях переважали питання щодо визначення термінології та загальних ознак таких меншин етнічних, релігійних, мовних. З часом, поява нових наукових поглядів на цю проблему розширила тематику досліджень. Значна увага проблемам мовних меншин була приділена в роботах Мицика В.В., Нельги О.В., К. Арзоа (X. Arzo), Ф. де Варенеса (F. de Varennes), Ф. Ермакора (F. Ermacora), Ф. Капоторті (F. Capotorti), Д. Пакера (J. Packer) та інших.

Серед розглянутих зазначеними авторами були питання щодо визначення і статусу мовних меншин. В той же час, одним із спірних і дискусійних залишаються питання щодо природи і поняття мовних меншин. Це питання сьогодні викликає перш за все не тільки теоретичний, але й практичний інтерес. У зв'язку з чим і постає необхідність їх визначення з урахуванням сучасного рівня розвитку правової доктрини.

Метою статті є дослідження природи та поняття мовних меншин, а також мовних прав меншин.

В доктрині міжнародного права запропоновано різні, інколи суперечливі визначення поняття «меншина», «національна меншина», «мовна меншина» та їх співвідношення у правових актах. Найбільш спірним є питання про природу і статус мовних прав меншин в міжнародному праві.

Дж. Пакер, відомий дослідник поняття меншин у міжнародному праві, починає один із розділів свого дослідження із запитання, а «чи є необхідність у визначенні меншин». На превеликий подив, як він вважає, це запитання виникає не тому, що відсутні серйозні підходи до проблем меншин, а тому, що проблема визначення меншин привертала увагу науковців так довго, що багато хто з них вважає за краще просто ігнорувати її або ж аргументувати недоцільність вироблення такого визначення¹.

У результаті ретельного вивчення цієї проблеми у своїй спеціальній доповіді щодо прав осіб, які належать до етнічних, релігійних та мовних меншин визнаний фахівець у цій галузі Франческо Капоторті запропонував таке визначення: «Меншина – це група, яка за чисельністю поступається решті населення держави і не є домінуючою, члени якої – громадяни цієї держави – мають етнічні, релігійні чи мовні характеристики, відмінні від решти населення, та виявляють, принаймні опосередковано, почуття солідарності, спрямоване на збереження своєї культури, традицій, релігії чи мови»². Автор розрізняє об'єктивні і суб'єктивні критерії визначення терміна «меншина».

НЕВАРА Лілія Михайлівна,

здобувач кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

© Л. Неварв, 2012

Іншу робочу версію дефініції розробив член Робочої групи з питань меншин Підкомісії з питань запобігання дискримінації та захисту меншин Станіслав Черниченко. Це визначення було надане Робочій групі з питань меншин Підкомісії, яка взяла його до уваги. Російський експерт стверджував: «Меншина означає групу осіб, що проживає на території держави, яка в принципі є чисельно меншою від решти населення цієї держави, тобто такою, що становить менше половини населення, яка має національні або етнічні, релігійні та мовні, а також інші пов'язані з ними характеристики (культуру, традиції тощо), відмінні від відповідних характеристик решти населення, та виявляє прагнення до збереження свого існування і самобутності»³.

Вітчизняний фахівець Всеволод Мицик запропонував зовсім інші критерії у визначенні цього явища: «Національна меншина – це група осіб іншого етнонаціонального походження і чисельно менша, ніж титульна нація країни, де така група, що проживає на законних підставах під юрисдикцією цієї країни, є не домінуючою, відрізняється від решти населення комплексом об'єктивних ознак, а саме культурою, релігією та мовою, а особи, які до неї належать, виявляють почуття національного самоусвідомлення і виражають прагнення до самоідентифікації як представники такої групи»⁴. Це об'єктивні критерії: національне походження, чисельність серед населення країни, законне проживання на території країни та під її юрисдикцією, національне самоусвідомлення та добровільна самоідентифікація.

Як зазначають фахівці, наведені приклади, як і багато інших спроб визначити поняття «меншина» та «національна меншина», що їх було зроблено в доктрині та практиці міжнародного права, свідчать про значний інтерес країн, міжнародних організацій, учених-теоретиків і практиків до розв'язання цього питання, однак до останнього часу жодна з таких дефініцій не стала загальновизнаною. Існують дві основні причини такого стану справ – політична і юридична. Загальновизнаною можна вважати лише класифікацію меншин, установлену декларацією ООН 1992 р., де йдеться про права осіб, які належать до національних, етнічних, релігійних і мовних меншин⁵.

Іншим дискусійним аспектом питання, пов'язаного з визначенням меншин, є проблема розмежування понять «меншина» і «мовна меншина».

Мовні меншини належать до груп населення, які з давніх часів виборювали свої мовні права і здобули міжнародно-правовий захист, зокрема в європейських державах. Багато країн світу мають на своїй території автохтонні або інші групи людей, які використовують іншу мову, ніж більшість населення (наприклад, французька, італійська, романська мовні меншини в Швейцарії, «історичні мовні меншини» в Італії, які розмовляють албанською, німецькою, каталонською, хорватською, грецькою, французькою, франко-провансальською, словенською та деякими іншими мовами; статус мовних меншин визнається також у Бельгії, Португалії та інших країнах).

Проте важко відокремити чисто мовний елемент будь-якої групи населення від її етнічного походження, релігії, культури, які не обов'язково, але, як правило, тісно пов'язані між собою. Саме мова становить одну з головних ознак нації й народу. Мова є чинником внутрішнього етнічного об'єднання людей, сприяє формуванню та виявленню національних особливостей, національної свідомості, вона також нерозривно пов'язана з культурою певного етносу⁶.

Поняття «мовної меншини» також не дістало універсального визначення в міжнародному праві. Але основні критерії для виокремлення таких меншин містяться в першому і єдиному чинному спеціальному міжнародно-правовому акті з цього питання – Європейській хартії регіональних мов або мов меншин 1992 р.⁷ Пункт «а» ст. 1 Хартії наголошує: «Термін «регіональні мови або мови меншин» означає мови, які: і – традиційно використовуються в межах певної території держави громадянами цієї держави, які складають групу, що за своєю чисельністю менша, ніж решта населення цієї держави; та ii – відрізняються від офіційної мови (мов) цієї держави або мови мігрантів».

У багатомовних державах визнання статусу мов, якими спілкуються певні мовні групи, ґрунтується на різних критеріях, що зумовлюється рівнем політичного, економічного, суспільного розвитку та етнонаціональною історією країни.

Заслуговує на увагу визначення мовних груп меншин, яке пропонує визнаний фахівець з питань захисту прав меншин Фелікс Ермагора: «Мовною меншиною ... може вважатися група осіб, які використовують у приватному і громадському житті письмово та/або усно мову, що відрізняється від уживаної на даній території і не є державною мовою; мета цієї групи полягає в розвитку цієї мови та турботі про неї»⁸.

Враховуючи вищезазначене, традиційною «мовною меншиною» можна вважати чисельно меншу за решту населення групу осіб, які проживають у країні і тривалий час традиційно вживають і свідомо заохочують уживання на її території історичної мови своєї групи, що відрізняється

ся від державної (офіційної) мови і мов інших груп населення або визнана такою в національному законодавстві країни. Приклад Швейцарської Конфедерації, офіційними мовами якої є чотири мови – німецька, французька, італійська та романська (Федеральна Конституція Швейцарії, п. 1 ст. 70), свідчить, що в унітарних і складних державах (федераціях, конфедераціях) поняття мовних меншин має свої особливості, котрі важко поєднати в загальному визначенні.

Фахівці зазначають, що найбільш спірним аспектом проблеми мовних прав меншин (а інколи і більшості) є визначення природи таких прав.

На думку доктора права (Університет Країни Басків, Іспанія) Хав'єра Арзоа: «загальна асиміляція або рівняння між мовними правами і правами людини є не тільки хибними, оскільки вони є неточними, але це призводить до спотворення зображення відносин між правом і політикою. У той час як права людини встановлюють межу (принаймні, в ідеалі) поведінки держави, мовні права, частіше за все, проблема, що стосується політичного процесу»⁹. Х. Арзоа підкреслює, що «міжнародні документи з прав людини забезпечують основний режим мовної толерантності, тобто захист від дискримінації та різних форм асиміляції (що принижують людську гідність, тощо). Основна ідея полягає в тому, що загальна заборона на дискримінацію та інші класичних прав особистості (міжнародні, негативні) не є достатніми для захисту меншин, і що їх унікальне положення в суспільстві виправдовує надання їм додаткових конституційних захисних заходів»¹⁰.

Інші міркування з цього приводу наводить доктор міжнародного публічного права, професор юридичного факультету Гамбургського університету (Німеччина) Штефан Отер (займає посаду голови Комітету експертів Європейської хартії регіональних мов або мов меншин (Рада Європи). Досліджуючи це питання зазначає, що традиційні правові дискусії з питань захисту прав меншин (і захисту мови меншини), які точаться протягом тривалого часу показують чітку тенденцію до використання парадигми прав людини. Проте мовні права не є універсальними.

З іншого боку, Фернан де Варенн стверджує у ряді робіт, що більшість з того, що сьогодні називається мовними правами людини є справжніми індивідуальними правами людини в якості загально-визнаних у міжнародному праві, як право на свободу від дискримінації, право на свободу вираження поглядів, приватне життя, та права членів мовних меншин на використання своєї мови з іншими членами своєї громади. На його думку, ці усталені права людини створюють гнучкої структури, здатні реагувати на багато з найбільш важливих потреб людей, меншин і мовних меншин¹¹.

На підставі викладеного можна зробити наступні висновки. В доктрині міжнародного права запропоновано різні, інколи суперечливі визначення щодо поняття «меншина», «національна меншина», «мовна меншина» та їх співвідношення у правових актах. На нашу думку, за робочі дефініції, які підтримуються більшістю фахівців та застосовуються у діяльності міжнародних організацій доцільно прийняти наступні.

«Меншина» – це група, яка за чисельністю поступається решті населення держави і не є домінуючою, члени якої – громадяни цієї держави – мають етнічні, релігійні чи мовні характеристики, відмінні від решти населення, та виявляють, принаймні опосередковано, почуття солідарності, спрямоване на збереження своєї культури, традицій, релігії чи мови.

Традиційною «мовною меншиною» можна вважати чисельно меншу за решту населення групу осіб, які проживають у країні і тривалий час традиційно вживають і свідомо заохочують уживання на її території історичної мови своєї групи, що відрізняється від державної (офіційної) мови і мов інших груп населення або визнана такою в національному законодавстві країни.

Питання по природу мовних прав меншин в міжнародному і національному праві вирішується на користь визнання у міжнародному праві за мовними правами характеру не універсальних чи основних, а спеціальних (особливих) прав.

¹ Packer J. On the Definition of Minorities // The Protection of Ethnic and Linguistic Minorities in Europe. /Ed. by J. Packer, K. Myntti. – Åbo, Turku: Åbo Academi University; Institute for Human Rights, 1993. – P. 24.

² Capotorti F. Study on the Rights of Persons Belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities // E/CN.4/Sub.2/384/Rev.1. – New York: United Nations Publication, 1979. Par. 568. – P. 96.

³ Doc. UNO E/CN.4/Sub.2/AC.5/1997/Wp.1, 2 April 1997

⁴ Мицик В.В. Права національних меншин у

міжнародному праві. – Київ.: ВПЦ «Київський університет», 2004. – С. 50.

⁵ Мицик В.В. Права національних меншин у міжнародному праві. – Київ.: ВПЦ «Київський університет», 2004. – С. 50.

⁶ Мицик В.В. Поняття «релігійних», «мовних», «расових», «етнічних» та «національних» меншин у міжнародному праві // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. – К., 2003. – Вип. 19. – С. 518.

⁷ European Treaty. – Series 148; Європейська хартія регіональних мов або мов меншин // Мармазов В.Є., Піляев І.С. Україна в політико-правовому просторі Ради Європи: Досвід і проблеми. – К.: Вентурі, 1999. – С. 324–345.

⁸ Ermacora F. The Protection of Minorities before the United Nations // Collected Courses of the Hague Academy of International Law. – 1983. – Vol. IV. – P. 295.

⁹ Xabier Arzoz. The Nature of Language Rights // Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe. - European Center for Minority Issues (ECMI), Flensburg, Germany – 2007. - № 2. – P. 1, 3.

¹⁰ Xabier Arzoz. The Nature of Language Rights // Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe. - European Center for Minority Issues (ECMI), Flensburg, Germany – 2007. - № 2. – P. 1, 3.

Xabier Arzoz. The Nature of Language Rights // Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe. - European Center for Minority Issues (ECMI), Flensburg, Germany – 2007. - № 2. – P. 6-7.

¹¹ Fernand de Varennnes. Language, Minorities and Human Rights. – 1996. – P. 275.